

Денисов Сергій Федорович

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
Класичного приватного університету (Україна, м.Запоріжжя)

Юрасов Андрій Вікторович

магістр права, юрисконсульт

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню проблеми і особливостей правового регулювання діяльності із запобігання злочинності в Російській імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст. В ній розкриваються нормативні акти, за допомогою яких прямо чи опосередковано регулювалась діяльність із запобігання злочинності в Російській імперії. В роботі міститься загальний аналіз єдиного на той час спеціального нормативного акту, який безпосередньо регулював діяльність саме із запобігання злочинності – Статуту «Про запобігання та припинення злочинів».

Запобігання злочинності – це різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкодженні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю – усунення їхньої дії.

Якібудь-яка інша суспільна діяльність запобігання злочинності потребує належного правового регулювання. На сьогоднішній день в Україні гостро постає питання про прийняття спеціального законодавчого акта, який би комплексно регулював діяльність щодо запобігання злочинності. З огляду на таку ситуацію досить актуальним вбачається дослідження історичного досвіду прийняття і використання подібних спеціальних нормативних актів в нашій країні. З огляду на велику кількість історичного та нормативного матеріалу, в рамках даної статті доцільно буде звузити

коло дослідження та зосередити увагу лише на аналізі спеціального законодавства з питань запобігання злочинності в Російській імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Часові рамки дослідження слід обмежити 1870-1917 рр. Враховуючи той факт, що спеціального нормативного акта з питань запобігання злочинності в Російській імперії довгий час не існувало, а запобіжна діяльність певним чином регулювалась загальними нормами кримінального законодавства, доцільно буде коротко окреслити загальну історію кримінального законодавства Російської імперії шляхом наведення переліку відповідних нормативних актів, а потім перейти до загального аналізу спеціального нормативного акта – Статуту «Про запобігання та припинення злочинів».

Історичний аспект запобігання та протидії злочинності висвітлювали в своїх працях такі науковці, як В.О.Глушков,

В.В.Голіна, В.К.Гришук, І.М.Даньшин, А.І.Долгова, В.М.Др'омін, А.П.Закалюк, В.С.Зеленецький, Л.В.Ільїна, І.І.Карпець, О.М.Костенко, В.М.Кудрявцев, П.П.Михайленко, В.О.Туляков, О.В.Філонов, О.Н.Ярмиш та ін.

Метою цієї статті є дослідження проблем і особливостей правового регулювання діяльності із запобігання злочинності в Російській імперії кінця XIX – початку XX ст., шляхом загального аналізу існуючої на той час нормативної бази.

Визначена мета зумовила постановку й розв'язання таких завдань: дослідити та систематизувати діючі в Російській імперії кінця XIX – початку XX ст. нормативні акти, які прямо чи опосередковано регулювали діяльність із запобігання злочинності, а також окремо зупинити увагу на спеціальному нормативному акті, що безпосередньо регулював діяльність саме із запобігання злочинності – Статуту «Про запобігання та припинення злочинів».

Зрезультатами аналізу законодавства визначити основні проблеми правового регулювання діяльності із запобігання злочинності в Російській імперії, запропонувати шляхи використання досвіду реалізації спеціального законодавства з питань запобігання злочинності та впровадження їх в сучасну юридичну практику України.

Свого часу в Російській імперії першим нормативним актом, який практично цілком складався з кримінально-правових норм, був Артикул військовий Петра I, прийнятий у 1715 р. Незважаючи на те, що основна увага в ньому приділялась військово-кримінальному законодавству, в ньому були і норми загального характеру, у тому числі запозичені з кримінального законодавства європейських держав. Також до цього періоду відноситься Статут благочиння, прийнятий в період царювання Катерини II [1]. Доречі саме Катерина II (вірогідно

завдяки своєму професійно-юридичному знайомству з працями Ш.Л.Монтеск'є та Ч.Беккарія) стала одним з перших російських правителів, хто серйозно звернув увагу на роль кримінального законодавства в практиці запобігання злочинності [2, с. 76].

На початку XIX ст. було також підготовлено декілька проектів Кримінального уложення. Норми кримінального права увійшли і до Зводу законів Російської імперії 1833р., де були представлені в Книзі першій тому XV «Про злочини і покарання взагалі». Перший повноцінний кримінальний кодекс – Уложення про покарання кримінальні та виправні – був підписаний у 1845р. Миколою I. 22 березня 1903р., в період царювання Миколи II, було прийняте нове Кримінальне уложення, в якому були враховані економічні та соціально-політичні зміни, що відбулися в Росії. Уложення носило досить прогресивний характер і з точки зору кримінально-правової науки та юридичної техніки, проте воно так і не вступило в силу в повному обсязі [3, с. 5-16].

У період між Лютневою і Жовтневою революціями 1917р. застосовувалися кримінальні закони дореволюційного періоду: Уложення 1845 та 1903 рр. Одночасно постановами Тимчасового уряду вводилися і нові кримінально-правові норми [1]. Крім того в період з 1870 по 1917р. в Російській імперії існували акти кримінального та кримінально-виконавчого законодавства спеціального змісту, такі як:

- Статут «Про запобігання та припинення злочинів» 1876р.
- Статут «Про утримання під вартою» 1886 та 1890 рр.
- Циркуляри Головного тюремного управління за період 1879-1917 рр.
- Загальна тюремна інструкція від 28.10.1915р., та ін.

Стосовно більш раннього періоду слід зазначити, що вагомий вплив на формування спеціального законодавства з питань запобігання злочинності в Російській імперії відіграли теоретичні розробки О.М.Радищева, який в своїй праці «Про законоположення» серйозно звертав увагу на важливість запобіжної функції норм кримінального законодавства [5, с. 145-171].

З усього вищенаведеного вбачається, що єдиним спеціальним нормативним актом, який мав на меті регулювання діяльності безпосередньо із запобігання злочинності був Звід статутів «Про запобігання та припинення злочинів» 1832р. В зв'язку з цим подальшу увагу слід приділити саме цьому нормативному акту.

Отже, вперше Статут побачив світ в 1832р., потім зазнавав певного розвитку (змінювався та доповнювався в редакціях 1842р., 1876р., 1881р., 1882р., 1890р., 1900р., 1904р., 1905р. та 1906р.) [6, с. 16-70].

Зазначений Статут за загальною структурою складався з:

- Розділу 1 Про запобігання і припинення злочинів проти віри (містив 5 глав);
- Розділу 2 Про запобігання і припинення злочинів проти громадського порядку та владних установ (містив 7 глав);
- Розділу 3 Про запобігання і припинення безпорядків на публічних зборах, дозвіллі, а також про запобігання явної спокуси та розпусти в поведінці (містив 6 глав);
- Розділу 4 Про запобігання і припинення злочинів проти особистої безпеки (містив 3 глави);
- Розділу 5 Про запобігання і припинення злочинів проти власності (містив 8 глав);

Отже, всього Статут (станом на 1890р.) містив 5 розділів, 29 глав, 310 статей, крім того, частиною статуту в різні часи також були різного роду офіційні та неофіційні додатки [7].

Аналіз норм Статуту дає змогу зрозуміти основний напрям внутрішньої політики Російської імперії щодо запобігання злочинності.

Певні положення Статуту досить детально регламентували поведінку підданих імперії в площині запобіжної діяльності. Проте ряд виданих юристів кінця XIX – початку XXст. (зокрема М.С.Таганцев) відмічали, що норми Статуту серед іншого давали широкі можливості поліцейському свавілля через невинуватене розширення повноважень працівників силових відомств [8].

Деякі статті Статуту були досить давнього походження, але продовжували своє існування, оскільки були тісно пов'язані з політичним устроєм Російської імперії того часу. Ряд норм, що містилися в Статуті передбачали попереднє поліцейське ув'язнення за діяння, що з сучасної точки зору здавалися б кумедними або просто дивними. Проте не слід забувати, що подібні норми реально застосовувались на практиці і впливали на долі людей.

Сама назва Статуту нібито підкреслює його основну мету – запобігати злочинності, проте в самому тексті цього документу відсутнє термінологічне визначення самої запобіжної діяльності та понять з нею пов'язаних, що по суті призводить до появи в самих нормах Статуту певних протиріч та колізій [9].

Перший розділ Статуту носить назву «Про запобігання і припинення злочинів проти віри». На передній план в цьому розділі були висунуті статті на захист православ'я. За кількістю статей цей розділ займав майже третину Статуту.

В п'яти главах цього розділу були наведені численні правила та заборони. Певні статті детально регламентували поведження громадян в церкві, під час богослужінь, церковних свят та в повсякденному житті. Інші статті прямо вказували на дії, яких слід утримуватись (пияцтво, жебракування, галасливий спосіб життя, тощо) під страхом покарання. Всі ці норми здебільшого мали характер жорсткого захисту пануючої релігії від всіляких проявів посягань та непокори [10].

На практиці (з урахуванням реальної історичної ситуації, коли, наприклад пияцтво та жебракування були досить розповсюджені) ряд норм I Розділу Статуту просто не мали практичного впливу та сенсу, проте давали змогу працівникам департаменту поліції піддати арешту та покаранню майже кожного мешканця імперії.

Виключно класовий підхід виявив законодавець, коли мова йшла про розпусну поведінку. Так, в окремих підрозділах мова йшла про запобігання порочній поведінці селян, міщан, осіб позбавлених духовного звання, чиновників, тощо [12, с. 34-45].

В двох останніх розділах Статуту мова йшла про запобігання злочинам проти особистої безпеки та проти майна. На практиці ці два розділи мали широке застосування і давали працівникам поліції великий простір для дій, зокрема, проти затриманих.

Якщо дивитись під певним кутом зору, то Статут «Про запобігання та припинення злочинів» нагадує своєрідну «пам'ятку» для працівників поліції.

Такий захід впливу, як позбавлення волі в Статуті згадується рідко, проте в більшості випадків саме він мав широке застосування на практиці [13].

В 1881 р. Статут було поповнено положенням «про заходи охорони державного порядку та громадського

спокою», а в 1882 р. положенням «про поліцейський нагляд». Обидва доповнення були покликані врегулювати діяльність поліції щодо боротьби з революційним рухом. Перевидання Статуту у 1890р. призвело до незначних змін, і мало не меті здебільшого упорядкування існуючих норм [9].

В 1900 р. зі Статуту були виключені статті, що забороняли пияцтво. В період революції 1905р. також було виключено деякі положення Статуту (так, законом від 17.04.1905 р. було скасовано значну частину статей про віросповідання, а законами 1904-1906 р.р. були змінені деякі статі розділу «про незаконні та таємні організації». Окремих змін зазнали декілька статей про розпусну поведінку міщан та чиновників. Вищезазначені зміни майже не торкнулись двох останніх розділів Статуту: про запобігання злочинам проти особистої безпеки та проти власності [14, с. 101-125]. До останнього дня існування Російської імперії як держави, Статут передбачав: «всім і кожному жити в непорочній любові, в мирі і злагоді, один одному виказувати пошану, запобігати сваркам і образам» (ст.225). Так визначав закон умови повсякденного життя підданих Російської імперії.

Зазначена норма, не дивлячись на цілком позитивний зміст, так і не знайшла реального втілення в суспільному житті, вірогідніше за все через те, що економічні та соціально-культурні умови не встигали за законодавчими змінами. Натомість поліцейські отримали право «запобігати» всьому, у чому бачили загрозу вищезазначеним умовам.

Положення про посилення охорони «розв'язало руки» поліцейському та жандармському відомствам, дозволивши повне втручання в особисте життя громадян. Припис Статуту про заборону бійок та лайки на практиці жодним чином не застосовувався до представників

департаменту поліції та жандармського корпусу, які повсякчас вдавалися до побиття та катування затриманих [9].

Статті розділу про запобігання злочинам проти власності містили положення про запобігання крадіжок, шахрайства, азартних ігор, і т.п., але на практиці знову ж таки давали працівникам поліції широкі можливості для застосування насильства, хабарництва, незаконних арештів тощо.

Отже, незважаючи на те, що Статут «Про запобігання та припинення злочинів» став важливим кроком в історії розвитку інституту запобігання злочинності на теренах країни, позитивній реалізації його норм заважали не враховані законодавцем зовнішні чинники соціального, культурного, етнологічного, економічного характеру. Крім того, дослідивши історичну ситуацію можна виділити і інші проблеми практичного здійснення запобіжної діяльності, зокрема: моральна та професійна неготовність суб'єктів запобіжної діяльності, недостатній рівень суспільного усвідомлення змісту такої діяльності, дисгармонія в суспільних відносинах, неузгодженість та недосконалість існуючого законодавства, тощо [18, с. 802].

На сьогоднішній день кримінологічна ситуація в Україні потребує значного поліпшення організації та здійснення запобігання злочинності. В Україні гостро стоїть питання про прийняття спеціального законодавчого акта, який би комплексно регулював діяльність саме із запобігання злочинності.

Загальна історія розвитку інституту запобігання злочинності демонструє, що репресивний та революційний шлях впливу на злочинність в результаті призводить до негативних наслідків.

Досить часто колізії в законодавстві призводять до неможливості практичного застосування відповідних норм, а інколи до

невиправданого розширення повноважень працівників силових відомств і як результат – порушення прав громадян. Задля уникнення ситуації, коли кожен новий закон створює колізію з попереднім, слід більш ретельно підходити до реформування законодавства з питань запобігання злочинності, в тому числі приділяти більше уваги аналізу історичного досвіду підготовки і застосування подібних нормативних актів. Свого часу оберпрокурор Російської імперії – К. П. Победоносцев зазначав: «Реформа має слідувати за життям, а не змінювати його». Подібні вислови видатного російського державного діяча виникли не на порожньому місці, адже в силу своєї професійної діяльності він мав змогу бачити негативні наслідки практичної дії «недосконалого законодавства». Безумовно реформація законодавства має йти в ногу з реформами соціального, культурного та економічного змісту.

Підбиваючи підсумки, слід ще раз зазначити, що за останні декілька століть інститут запобігання злочинності в нашій країні зазнавав певного еволюційного розвитку. Вченими та практикаками були запропоновані як глобальні методи впливу на злочинність, так і суто індивідуальні. У разі правильного застосування практичного досвіду та теоретичних ідей попередників у українських науковців та державних діячів ХХІ ст. з'явиться цілком реальна можливість вирішити проблему законодавчого забезпечення запобігання злочинності.

Література:

1. История уголовного права России. [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/История_уголовного_права_России
2. Наумов А. В. Зарождение российской науки уголовного права (вторая половина XVIII – первая половина

XIX вв.) / *А.В. Наумов* // Государство и право. – 2006. – №1. – С. 76-87.

3. Курс уголовного права. Общая часть. Том 1: Учение о преступлении / Под ред. *Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой*. – М., 2002. – 340 с.

4. Российские самодержавцы 1801-1917. – М.: Международные отношения, 1993. – 400 с.

5. *Радищев А.Н.* Ранние труды по законодательству / *А.Н. Радищев*. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – 674 с.

6. Устав о предупреждении и пресечении преступлений: Издание 1842 года / Подготовка к публикации *В.Н. Орлова, Н.А. Иноземцева* // Российский криминологический взгляд. – 2006. – №2. – С. 16-70.

7. Устав о предупреждении и пресечении преступлений. [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gendarme.ru/library/11/1-1.html>.

8. *Таганцев Н.С.* Уголовное право (Общая часть). Часть 2. По изданию 1902 года. [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.allpravo.ru/library/doc101p/item955.html>.

9. *Гернет М.Н.* История царской тюрьмы. [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lawlibrary.ru/izdanie14740.html>.

10. *А.Ю. Бензин*. Эволюция понятия веротерпимости и указ 17 апреля 1905 г. [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kraspubl.ru/content/view/78/50>.

11. *Раевский К.М.* Правовое регулирование предупреждения преступлений [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.church.by/resource/Dir0176/Dir0692/index.html>.

12. Российская повседневность: от истоков до середины XIX века: Учеб. пособие / Под ред. *Л.И. Семенниковой*. – М.: КДУ, 2007. – 240с.

13. Русская полиция / Под ред. *В. Пиотровского, Д.Кудрявцева, Р.Очкура*. – М.: АСТ; СПб.: Артель-СПб, 2007. – 351с.

14. Российское законодательство X-XX веков в 9т.: Т.6 Законодательство первой половины XIX века / Под общ. ред. *О.И.Чистякова*. – М.: Юрид. лит., 1988. – 431с.

15. Российское законодательство X - XX веков в 9 т.: Т.7 Документы крестьянской реформы / Под общ. ред. *О.И.Чистякова*. – М.: Юрид лит., 1989. – 431с.

16. Российское законодательство X-XX веков в 9т.: Т.7 Судебная реформа / Под общ. ред. *О.И.Чистякова*. – М.: Юрид лит., 1991. – 495с.

17. Российская криминологическая энциклопедия: Преступность и борьба с ней в понятиях и комментариях / Рос. криминолог. ассоциация; Под общ. ред. *А.И. Долговой*. – М.: Норма, 2000. – 804 с.

18. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5т. – Х.: Право, 2008. Т.5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / За заг. ред. *В.В.Сташиса*. – 840с.

19. *Закалюк А.П.* Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3-х кн. – Кн.1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / *А.П. Закалюк*. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 424с.

20. Константин Петрович Победоносцев (1827-1907)» //Томсинов В. А. Российские правоведы XVIII-XX веков: очерки жизни и творчества. – М.: Зерцало, 2007. – 368 с.